

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 7, Sayı/ Issue 12 (Haziran/ June 2022), ss./ pp. 22-47
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1112603

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/Received: 05. 05. 2022
Kabul Tarihi/Accepted: 27. 06. 2022

ESKİ MISIR'DA NİL NEHRİ VE TANRI HAPİ

THE NILE RIVER AND THE GOD HAPI IN ANCIENT EGYPT

Filiz AY ŞAFAK*

Öz

Yunan nehir tanrısının adı olan "Neilos" kelimesinden gelen ve Eski Mısır yazılı kaynaklarında "Iteru" olarak geçen Nil nehri, Mısır coğrafyasının en belirgin özelliği olmasının yanı sıra dünyanın en uzun nehridir. Nehrin Mısırlıların yaşamlarının neredeyse her alanında önemli olduğu, Herodot'un "Nil Osiris'in armağanı, Mısır Nil'in armağanıdır" sözünden de anlaşılmaktadır. Nehrin Mısır toplumu için taşıdığı önemi, özellikle cenaze töreni etkinlikleri, kutlanan bayramlar ile taptıkları tanrı ve tanrıçalarda görebilmekteyiz. Bu noktada yazılı metinler ve tasvirler göre tanrı Hapi, Hapi Atur, Hnum ve Sobek ile tanrıça Heket, Satet ve Anuket'in Nil nehri ile ilişkili oldukları görülür. Bunlar içinde adına düzenlenen festivaller, söylenen ilahiler, sunulan adaklar ve tasvirler, Mısırlıların Nil Taşkını olarak tanımladıkları tanrı Hapi'nin, diğer Nil tanrılarında daha önemli konumda olduğunu gösterir. Diğer tanrılardan Hapi Atur Nil'in cennet tanrısı, Sobek üreme ve bereketlilik, tanrı Heket ise doğurganlık ve yeniden doğuşla ilgilidir. Hnum, Satet ve Anuket ise Nil taşkınıyla bağlantılı Elefantin'in üçlü tanrı grubunu oluşturmuşlardır. Eskiçağ'da Nil Nehri'nin taşma zamanlarında düzenlenen bayramlar, Mısır'da çok uzun süre benzer şekilde kutlanmaya devam ettiyse de günümüzde bu geleneğin terk edildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nil Nehri, Nil festivalleri, Hapi, Hapi Atur, Hnum, Sobek, Heket, Satet, Anuket.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Sivas/Türkiye. E-posta: filizaysafak@gmail.com ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-8813-5588>

Abstract

The Nile river, which comes from the word "*Neilos*", the name of the Greek river god, and is referred to as "*Iteru*" in Ancient Egyptian written sources, is the longest river in the world, as well as being the most prominent feature of Egypt's geography. The fact that the river was important in almost every aspect of the lives of the Egyptians is also understood from Herodotus' saying "*the Nile is the gift of Osiris, but Egypt is the gift of the Nile*". We can see the importance of the river for the Egyptian society, especially in the funeral ceremonies, celebrated holidays and the gods and goddesses they worshiped. At this point, according to the written texts and descriptions, it is seen that the gods Hapi, Hapi Atur, Hnum and Sobek and the goddesses Heqet, Satet and Anuket are related to the Nile river. Among these, the festivals held in name, the hymns sung, the offerings and the depictions show that the god Hapi, whom the Egyptians defined as the Nile Flood, was more important than the other Nile gods. Among other gods, Hapi Atur is the god of the Nile's heaven, Sobek is related to reproduction and fertility, and the god Heket is related to fertility and rebirth. On the other hand, Hnum, Satet, and Anuket formed the triple god group of Elephantin associated with the Nile flood. Although the festivals held during the flooding of the Nile in Ancient Period continued to be celebrated in a similar way in Egypt for a very long time, it is seen that this tradition has been abandoned today.

Keywords: The Nile, Nile festivals, Hapi, Hapi Atur, Hnum, Sobek, Heket, Satet, Anuket.

Giriş

6670 km uzunluğu ile dünyanın en uzun nehri olan Nil Nehri,¹ Mısır'ın en belirgin coğrafi yapısı olup, ülkeyi Vadi ve Delta olarak isimlendirilen ve birbirinden farklı beşeri özelliklere sahip olan iki farklı bölgeye ayırmıştır. Bu coğrafi bölümlenme ile oluşan değişim, yaşadıkları çevreyi iyi gözlemleyen Mısırlıların kültürlerine, mitolojilerine ve dini inançlarına yansımıştır.²

Kaynağını Orta Afrika'nın göller bölgesindeki Victoria Gölü'nden alan Nil Nehri'nin³ Beyaz Nil, Mavi Nil ve Atbara Nehri olmak üzere üç kaynağı vardır.⁴ Mavi Nil ve Atbara Nehri'nin her yıl muson yağmurları nedeniyle artan su seviyesi; Haziran ayının sonunda Nil Nehri'nin debisinde artışa neden olmuş ve nehrin Eylül ayı sonuna kadar Mısır topraklarındaki yolculuğunda taşkınlar yoluyla doğu ve batı kenarlarında tarıma elverişli taşkın ovaları meydana getirmiştir.⁵ Ekim ayında ise nehrin su seviyesindeki azalma sonucunda ortaya çıkan verimli topraklarda ekim işlemlerine başlandığı yazılı belgelerden bilinmektedir.⁶ Dolayısıyla Mısır'da tarımsal faaliyetler Nil'in taşma zamanlarına göre düzenlenmekte ve Mısır halkının gıda ihtiyacının önemli bir kısmı karşılanabilmekteydi.⁷ Buna karşın Nil Nehri'nin 6-9 m arasında yükselmesi yararlıyken, daha fazla ya da az yükselmesi tarımsal faaliyetleri olumsuz etkileyip kıtlığa sebep olabilmekteydi.⁸ Nil Nehri'nin Akdeniz'e dökülmeden önce oluşturduğu delta, Kahire şehri ile Akdeniz arasında yer almaktadır. Delta doğu-batı yönünde 270 km, kuzey-güney yönünde ise 160 km genişliğe sahiptir. Erken dönemlerden günümüze kadar önemli bir tarım alanı olmasının yanında, sığır

¹ Yiğit 2019, 13.

² Brewer-Teeter 2011, 31.

³ Yiğit 2019, 13-14.

⁴ Brewer-Teeter 2011, 26-27; Van de Mieroop 2019, 8.

⁵ Schlögl 2019, 8.

⁶ Gates 2015, 124-125.

⁷ Van de Mieroop 2019, 8.

⁸ Gates 2015, 125. Nil'in taşması yılın en önemli olayı sayılırken hem çekilen bentlerle taşkınlardan korunmayı, hem de taşkın suyunu büyük havuzlar inşa ederek biriktirmeyi ve suları bölmek için de kanallar açmayı gerektirmiştir (Schlögl 2019, 8).

ve koyunlar için otlak olarak da kullanılmıştır. Delta oluşumu günümüzde de nehrin iki kolu tarafından devam ettirilmektedir.⁹

Mısır'da tarımsal yaşamın devamlılığı tamamen Nil Nehri'ne bağımlı olup, toplum nehrin gücünü yaklaşık 3000 yıl boyunca tarımsal, sosyal ve dini amaçlı olarak kullanmış; sanat, yazı ve politika alanlarında da nehrin etkisi görülmüştür. Örneğin Eski Mısırlıların dini hayatlarında en erken kùltten ikisi, güneş ve doğaydı. Tarımcı bir toplum olarak, toprakların verimli olması Nil taşkınlarına, bol bir hasat ise güneşe bağılıydı.¹⁰ Nehir yalnızca yıllık taşkınların mucizesini getirmekle kalmamış; nehrin oluşturduğu vadinin de tarımsal açıdan oldukça faydalı olduğunu kanıtlamıştır.¹¹ Bu durum Nil Nehri'nin, tanrıların kutsal bir hediyesi olarak görülmesini de beraberinde getirmiştir.¹²

"Nil" kelimesi, bir Yunan nehir tanrısının adı olan Yunanca "Neilos"¹³ kelimesinden gelir.¹⁴ Ancak Mısırlılar nehre basitçe Eski Mısır yazılı kaynaklarında nehir anlamına gelen "Iteru" adını vermişlerdir.¹⁵ Nehir, Mısırlıların dünyasında tek nehir olması nedeniyle özel bir isimle adlandırılmamıştır.¹⁶ "Nil Osiris'in armağanı, Mısır Nil'in armağanıdır" şeklinde yazan Herodot, nehrin Mısır için olan önemini kısa ve öz olarak anlatırken Mısır ile Mısırlıların hikayesinin Nil Nehri'nden bağımsız olarak ele alınamayacağını da belirtmiştir.¹⁷ Osiris insanlara tarımın ayrıntılarını öğretmiş; kanal ve sulama arklarının sistemini planlayarak suyun eşit dağılımı için yasalar belirlemiştir. Ayrıca insanların Nil'in kutsal sayılan suyunu kullanması için emirler vermiş ve Nilometreyi¹⁸ geliştirmiştir.¹⁹

Nil Nehrine, Mısır'da bir tanrı gibi tapınılmış; nehrin Mısır ritüelleri ve mitolojisinde farklı bir yerde olduğu görülmüştür. İki Nil mitosunda tanrı Aton, biri yeraltı dünyasında olup yeryüzüne çıkarılan, diğeri gökte olan iki Nil yaratmıştır.²⁰ Nil'in yıllık kabarma ve çekilme dönemleri, Osiris'in Nil'de boğularak ölmesi, daha sonra İsis ve Neftis tarafından diriltilmesi biçiminde mitolaştırılmıştır.²¹ Selin dördüncü ayında, Nil'in çekildiği ve ekinlerin filizlenmeye başladığı 12. günden 30. güne kadar olan ve tanrının öldükten sonra ölümler dünyasının hükümdarı olarak yeniden doğuşunun kutlandığı Osiris Festivali, dirilişin güçlü bir sembolüydü. Festivalde tanrının heykeli tapınağından alınıp çöldeki mezarına götürülür; daha sonra tekrar tapınağına getirilirdi.²²

Hatşepşut'un hükümdarlığı ile başlayan Opet Festivali ise kralın gücünü kanıtlamak amacıyla her yıl Tebes'te kutlanırdı. Festivalde Teb üçlüsünün²³ (Amon, Mut ve Khonsu)

⁹ Bard 2007, 54; Tristant-Midant-Reynes 2011, 45.

¹⁰ Gad 2008, 86.

¹¹ Wilkinson 2010, 31.

¹² Yıldırım 2019a, 12.

¹³ "Neilos" kelimesi ilk olarak Hesiod'ta görünür; ama kökeni bilinmez (Moret 1996, 28).

¹⁴ Christensen 2009, 8.

¹⁵ Brewer-Teeter 2011, 30; Christensen 2009, 8; Gad 2008, 87; Quirke 2015, 13; Wilkinson 2010, 34; Yıldırım 2019a, 12.

¹⁶ Wilkinson 2010, 34; Yıldırım 2019a, 12.

¹⁷ Jones, 1995, 9; Moret 1996, 27-28; Rice 2003, 9.

¹⁸ Nil Nehri'nin taşkınlarının seviyesini ve berraklığını ölçen katmanlara, basit taşlara veya diğeri yüzeylere ilişkin kayıtlardır (Brewer-Teeter 2011, xxi, 28; Hall 2017, 45; Pinch 2019, 284).

¹⁹ Hall 2017, 43, 45.

²⁰ Hooke 1995, 68, 78. Bu durumdan Akhenaton'un Güneş tanrısına İlahisi'nde söz edilmektedir (Foster 2001, 105, ix).

²¹ Hooke 1995, 79.

²² Teeter 2011, 58; Van de Mierop 2019, 116-117..

²³ İlahi üçlüler şeması (aslen aynı şehirden, daha sonra da farklı coğrafi konumlardan gelen üç tanrının birliktelikleri) eski Mısır'ın en sık görülen tanrı grubudur. Bir üçlünün oluşumu, doğrudan doğruya tanrıların belirli bir bölgenin çeşitli kùltleri ya da farklı bölgelerin hizmetleri arasında bir bağlantı kurmaya yönelik amaç ve ilgisinden kaynaklanmıştır. Mısır üçlüsü aile ile ilişkili üç tanrıyı temsil eder: baş tanrı, oğlu ve ana tanrıça.

kutsal kayıklarının nehirde yapılan geçit törenini kralın kendi kayığı da izler, Luksor Tapınağı'nda kralın *ka'sı*²⁴ tanrı Amon ile birleşerek bir yıllığına yenilenirdi.²⁵

Mısırlılar, Nil'in yıllık taşkınının Sopdet (Sirius) yıldızının yükselişinden kısa bir süre sonra ortaya çıktığını gözlemlemişlerdir. *Sopdet'in Yükselişi* olarak bilinen bu olay, İsis'in²⁶ ruhunun yükselişini simgeliyor, İsis'in eşi Osiris²⁷ için döktüğü gözyaşları, nehrin yıllık taşmasına neden oluyordu. Nil'in ve Sopdet'in yükselişi, Mısır'daki en büyük ve en önemli festivallerden biri olup, *Wepet Renpet* adlı Mısır yeni yılının başlangıcına işaret ederdi. Nil'in en yüksek seviyesine ulaştığı Haziran ayında kutlanan festivalde İsis onurlandırılırdı.²⁸

Nil Nehri, eski Mısırlıların inancına göre yaşam ve ölüm arasındaki merkezdi. Olasılıkla yeraltı dünyasının her gün güneşin öldüğü batıda yer aldığına inandıkları için ölümlerini Nil Nehri'nin batı yakasına²⁹ gömmüşlerdir.³⁰ Mısır toplumu, Nil'in batı yakasındaki uçurumların, ölenlerin yaşadığı ve nekropolün koruyucu tanrıçası Hathor'un koruduğu geniş yeraltı alemlerine ev sahipliği yaptığına inanıyordu. Yalnızca Tebes'te kutlanan Vadi Festivali de Osiris'in festivalleri gibi cenaze inançlarıyla yakından ilişkiliydi. Festival kralın önderliğinde, yerel halk ve rahiplerin eşliğinde Nil'in doğu yakasında başlıyor,³¹ rahipler tarafından yapılan arınma törenlerinde kişiler ve tapınaklar su ile temizlenip, tütsü ile dezenfekte ediliyordu.³² Arınma törenlerinin ardından rahipler, tanrı heykeli ve merhum kraliyet ailesini tasvir eden heykelleri tapınaktan Nil'e taşıyarak geçit töreni yapılıyordu.³³

Mısır'da doğudan batıya geçiş, yaşamdan ölümler diyarına geçişi simgelerdi.³⁴ Bu nedenle ölü gömme ritüellerinde ilk eylem, ölen kişinin yaşayanların ülkesi olan Nil'in

Üçlü oluşumlar Mısır tarihinde nispeten geç bir fenomen olmasına ve Mısır metinlerinde 'üçlü' kelimesi nadiren geçmesine karşın, tanrısal üçlüler aslında Mısır'da çok yaygındı: Osiris, İsis ve Horus (Abidos); Ptah, Sekhmet ve Nefertum (Memfis); Amun, Mut ve Konsu (Karnak); Hnum, Satet ve Anuket (Elefantin); Khepri-Re-Atum (Heliópolis); Ptah-Sokaris-Osiris (Memfis); Hathor, Horus ve Ihy (Dendera); Horus, Hathor ve Harsomtut (Edfu) daha iyi bilinenlerden bazılarıdır (Sales 2012, 115, 117, 120).

²⁴ İnsan biçiminde resmedilen, ölümden sonra yiyecek ve ikramlara gereksinim duyan ruhun bir bölümüdür (Brewer-Teeter 2011, xx).

²⁵ Brewer-Teeter 2011, 114. Günümüzde Opet Festivali'nin bir taklidi olarak Muhammed Şeyh Ebu Haccac için düzenlenen festivalde Luksor tapınağı etrafında kayıklarla geçit törenleri ve kutlamalar yapılmaktadır (Brewer-Teeter 2011, 122).

²⁶ İsis (Auset, Aset, Ast), Osiris'in eşi ve kız kardeşi, Nebet-Het ve Set'in kardeşidir. Büyünün Hanımı ve Çocukların Koruyucusu İsis, adının anlamı olan bir taht veya koltuk şeklindeki tacı ile tanınır. Osiris'e oğlu Anpu'nun yardımıyla sonsuz yaşam veren İsis, Eski Mısır'daki en önemli tanrıça olmasının yanı sıra ölümlerin dört koruyucu tanrısından biridir (Ruiz 2001, 110).

²⁷ Osiris (Ausar, Asar, Wsir), başlangıçta toprak ve bitki tanrısı olup, Ölülerin ve Dirilişin Tanrısı olarak yeniden doğmuştur. Osiris'in oğlu Anpu, İsis'e mumyalama sanatını öğretmiş; bu bilgi ve beceriyle Osiris yeniden dirilmiştir. Yeniden doğuş döngüsünün kişileştirilmesi olan Osiris, Yeraltı Dünyasının yargıç, hükümdarı ve ölümler diyarı Amenti'nin Efendisidir. Osiris ayrıca farklı renklerde insan formunda tasvir edilmiştir: siyah, cenaze çağrışımlarını sembolize eder; beyaz onun mumyalanmış halidir; yeşil, bize bolluk ve bitki örtüsü tanrısı olarak orijinal statüsünü hatırlatırken onun yenileyici gücünü, yeniden doğuşunu tasvir ederdi. Osiris'in adı "Tahtı Gören" anlamına gelip; kült merkezi Abedju (Abidos) ve Djedu veya Per Ausar'da (Busiris) bulunuyordu (Ruiz 2001, 110).

²⁸ Ruiz 2001, 157.

²⁹ Nil'in doğusunda birçok mezarlık bulunsa da, teorik olarak tüm ölümler "Güzel Batı'ya" gömülmüş ve "onurluların (ölülerin) ayrıldığı güzel yollara" Batı'ya doğru yola çıkmışlardır. Eski Krallık Dönemi yazıtlarına göre "Batılılar" ifadesi, hem o zamanlar hem de daha sonra, ölümler için kullanılan bir tanımdır (Jaroslav 1952, 80; Brewer-Teeter 2011, 186).

³⁰ Gad 2008, 89.

³¹ Teeter 2011, 66-67.

³² Petrie 1906, 72.

³³ Teeter 2011, 66-67.

³⁴ Teeter 2011, 67.

doğusundan ölümlerin meskeni olan Nil'in batısına taşınmasıydı.³⁵ Ruhun mezarda ve mezarlıkta varlığını sürdürmesi inancı ile ölen kişinin mezardan çıkıp yaşamla yeniden bağlantısını sağlayabilen ruhu olan *ba*'sı, mezarlık tanrıçası tarafından sağlanan yiyecek ve içeceklerle ihtiyaç duyuyordu ki tasvirlerde tanrıça içki dökerken ve bir tepsi yiyecek taşıırken görülmektedir. Bu inanç doğrultusunda mezarlara ölen kişiler için su, şarap ve belki diğer sıvılarla dolu kaplar, tahıl kapları, yiyecekler bırakılırdı.³⁶ Benzer durum ölen kişinin *ka* ruhu için de geçerliydi.³⁷ Yapılan birçok ritüel, dans, duaların okunması ve yiyeceklerin sunulmasından sonra, mezar odası tuğlayla kapatılıp mühürlenir; kuyu molozla doldurulurdu. Tören bittikten sonra, Nil'e doğru olan yaşayanlar diyarına geçilir; kırk gün sonra ölen kişinin anısına tekrar geri dönülebilirdi. Daha sonra yaşayanlar her yıl kutsanmış ölümleri ziyaret etmek için Vadi'ye gelirdi.³⁸

Nehir temelli toplumlarda en uygun ulaşım aracı olan tekneler, tamamen işlevsel rollerini aşan mistik öneme sahip oldukları için de önemliydi.³⁹ Bu nedenle, teknelerin Eski Mısırlıların yaşamlarında baskın durumda olması, zihinsel süreçlerini ve dini düşüncelerini derinden etkilemesi şaşırtıcı değildir.⁴⁰ Örneğin ölen kişilerin akrabaları, ruhu öbür dünyada taşımak için mezarlara genellikle küçük tekneler bırakmışlardır.⁴¹ Ayrıca ölen kişilerin mumyalarını Nil'de taşımak, Abidos'a veya diğer kutsal yerlere götürmek için kullanılan törensel amaçlı tekneler olduğu da görülmektedir.⁴² Bunlardan Eski Krallık Dönemi'nde papirüs demetlerinden yapılmış büyük boyutlu çift uçlu papirüs tekneler, törensel ve dini amaçlı olarak, ölen kişilerin mezar eşyalarını nehirden nekropollere taşımak için kullanılmıştır.⁴³ Orta Krallık Dönemi'nde bir tekne modelinde ölen kişinin mumyası bir gölgelik altında yatar pozisyonda tasvir edilmiştir. Yeni Krallık Dönemi'nde de Orta Krallık Dönemi örnekleriyle benzer özellikler yansıtan bu teknelerin ortasında bir gölgeğin altında ölen kişi ve heykelinin taşındığı, bunların diğer teknelere göre daha gösterişli, süslü oldukları ve başka bir tekne tarafından çekildiği görülmektedir.⁴⁴ Yeni Krallık Dönemi metinlerinde tekneye Osiris'in kutsal teknesi olan *neshmet barque* denirdi ki⁴⁵ ölen soylu kişi çiçeklerle donatılmış olan bu tekneyle Nil Nehri'nden taşınır, tekneyi içinde akraba, yakın arkadaşları, şarkıcı ve müzisyen kadınlar ile hizmetkarlarının olduğu diğer kayıklar izlerdi.⁴⁶ Tebes'te Mezar 347'de tabutu taşıyan tekneyi *neshmet* olarak gösteren bir yazı vardır. Bu metinde de nehrin batı yakasına geçmek, yalnızca erdemlilere tanınan bir güvenlik ve ilahi varlığa geçiş alanı olarak yorumlanmıştır. Bir tören teknesinin kullanımıyla birlikte bu "kutsal açıklama",

³⁵ Teeter 2011, 147.

³⁶ *Ba*, insan başlı bir kuş olarak tasvir edilen, bedenden ayrı ruhtur. Bu görüş mezarlarda sıkça görülen, insan başlı, sessizce ileri geri uçan beyaz baykuşlardan doğmuştur. Tasvirlerde kuş, mumyanın üzerinde dinleniyor ya da ona yeniden girmeye çalışırken gösterilmiştir (Petrie 1906, 9, 12-13; Wilfong 2013, 26-27, 52, fig. 36, 103-104). Mısır'ın Ölümler Kitabı'ndaki görüntüler de *ba*'nın mezara girip çıktığını göstermiş; böylece onun hareketliliği vurgulanmıştır (Wilfong 2013, 26-27, fig. 36).

³⁷ Brewer-Teeter 2001, xx, 186.

³⁸ Teeter 2011, 147.

³⁹ Rice 2003, 47-48.

⁴⁰ Mısırlılar balık tutma, avcılık, seyahat, ulaşım, eğlence için de çok amaçlı tekneler üretmiş; bu durum teknelerin Mısır'ın ekonomik, politik ve dini ya da ideolojik yaşamında önemli bir yer tuttuğunu göstermiştir (Jones 1995, 9, 27).

⁴¹ Gad 2008, 89.

⁴² Törensel amaçlı bu teknelerin yanı sıra, ölenlerin öbür dünyaya yolculuklarında ihtiyaç duyacağına inandıkları tekneler; seyahat, navlun, avcılık veya zevk amaçlı kullanılan tekneler ve ölen kralın gündüzleri gökyüzünü, geceleri de yeraltı dünyasını geçmesi için kullanılan sihirli tekneler de vardır (Jones 1995, 27).

⁴³ Gilbert 2008, 8, 30; Jones 1995, 43.

⁴⁴ Jones 1995, 48.

⁴⁵ Assmann 2005, 304; Teeter 2011, 138.

⁴⁶ Assmann 2005, 304; Tebes'te ölen kişinin şenlikle Nil Nehri'nden geçirilmesinin ayrıntılı anlatımı için bkz. Le Page-Renouf 2016, 92-93.

Batı'ya geçişin, cesedin yalnızca bir yerden başka bir yere fiziksel olarak aktarılmasından ziyade, nehir kıyısında bir tören alayı şeklinde olduğunu gösterir.⁴⁷

Mısır'da Nil'in tarlaları gençleştirdiği gibi, yıllık yükselişiyle de kendini gençleştirdiğine inanılıyordu. Nil'in taşması, bir döngü içinde kendi içine geri dönen, böylece tekrarlamayı ve yenilenmeyi mümkün kılan döngüsel zamanın merkezi sembolüydü. Bu nedenle su, libasyon sunularının en önemlisidir. Burada Nil selinin kaynakları olan mağaralardan gelen suyun ölüleri tanrılara bağlayan sosyalleştirici ve zamanın geriye doğru akmasını sağlayan gençleştirici etkisi olup; kutsal güçlerin suda olduğu açıktır.⁴⁸

Mısır inancında, Birinci Çağlayan bölgesi olan Elefantin, Nil'in ölümler diyarından çıktığı yerdirdi. Bu durum Osiris için yazılmış bir libasyon metninde: *“Bacağımdan, Nil taşkınlarının fişkırdığı kaynak mağaradan çıkıp teninize gelen “Yaşamın Tekrarlayıcısı” su ile Majestelerini arındırıyorum ki, Majesteleri gençleşsin”* şeklinde anlatılmıştır. Efsaneye göre, yıllık su baskını, katili Set tarafından Osiris'in bacağından açılan bir yaradan dökülüyordu. Bu sol bacak Elefantin ile bağlantılı olup, burası, Osiris'ten fişkıran, Mısır'ı sular altında bırakan ve tüm yaşam araçlarını ortaya çıkaran yaşam sularının çıktığı yerdirdi. Öldürülen tanrının vücudundan akan taşkın suyu, hem ona hem de onunla eşit olan tüm ölümlere yaşamı geri getirmeyi mümkün kılırdı. Tanrının yarısından akan sular, topraktaki tüm canlıları doğuran ve besleyen gerçek bir yaşam iksiriydi. Bu nedenle özellikle sel suları ile selin başlangıcında ölümlerin diriltilmesi için libasyon ayinleri yapılmıştır. Tapınak ve mezarlardaki birçok tasvirde de bir libasyon kabından akan su, “yaşam” hiyerogliflerinden oluşan bir zincir şeklinde gösterilmiştir.⁴⁹

Arındırıcı ve canlandırıcı özellikte olduğu düşünülen ve çeşitli dini törenlerde kullanılan Nil'in suları genellikle tüm yıl boyunca kutsal kabul edilmiştir. Kutsal suyun depolandığı Serapis vazoları olarak adlandırılan özel vazolar da, yavaş yavaş bağımsız bir ibadet nesnesi veya bağımsız bir tanrı haline gelmiştir. Yeni tasavvur edilen Ptolemaios tanrısı Serapis nedeniyle Tanrı Osiris etkisini kaybetmiş; fakat dini hayatta tamamen kaybolmamıştır.

Herodot da Nil'de boğulan veya timsahlar tarafından yenilenlerin cesetlerine özel bir statü verilerek bunların kutsal kabul edildiklerini, ölümlere yalnızca Nil rahiplerinin dokunma hakkının olduğunu aktarmaktadır.⁵⁰

Nil Nehri ile ilgili yukarıda sözünü ettiğimiz inançların yanı sıra evrenin oluşumunda suyun yerine de değinmek gerekir. Evrenin yaratılışında “yoktan var eden” ilk tanrının yaratılmasından sonra ilk aşamada hayat için vazgeçilmez konumda olan su, yaratılışın devam etmesi için yeterli gelmiş; daha sonraki süreçte yeni tanrılar yaratılmıştır. Bu tanrı ve tanrıçalardan Nun ve Naunet, yaratılışa kaynaklık eden suları temsil eder.⁵¹ Genel olarak hava tanrısı Şu ve gök tanrısı Nut'ta olduğu gibi coğrafi ya da nehir, dağ, kent ve mülk gibi alanları temsil eden tanrı ve tanrıçaların da “kozmetik” adı verilen grupta oldukları ve form olarak insan biçimli tasvir edildikleri görülmektedir.⁵² Çalışmamızın bu kısmında Eski Mısır toplumunun nehirle ilişkili olan tanrı ve tanrıçalarına yer verilecektir.

⁴⁷ Assmann 2005, 304-305.

⁴⁸ Assman 2005, 359, 361.

⁴⁹ Assmann 2005, 361-362; Prell 2009, 226-227.

⁵⁰ Prell 2009, 226-227.

⁵¹ Yıldırım 2019b, 242-243. Yaratılışla ilgili dört teoloji ve özellikle Memfis Teolojisi için bkz. Yıldırım 2019b, 239-263.

⁵² Wilkinson 2016, 26.

Tanrı Hapi⁵³

"Nil'in Oğlu" olarak da bilinen Hapi,⁵⁴ Mısırlılar tarafından öncelikle Nil'in taşması olarak tanımlanmıştır.⁵⁵ Mısırlıların taşkını "Hapi'nin gelişi" şeklinde ifade etmesi de, tanrının Nil Taşkını olduğunu açıkça göstermektedir. Hapi, taşkın ile bereket arasındaki dengeyi sağlayan bir tanrıydı.⁵⁶ Mısır'ın diğer ana tanrılarının aksine, Hapi'nin tapınma için belirli bir şehir ya da kült merkezine sahip olmadığı ve onun için tapınaklar yapılmadığı söylene de,⁵⁷ tanrıya Nil'in özellikle düzensiz olduğu (Cebelü'l-Silsile gibi) ve varsayılan kaynağına yakın bölgelerde (Asvan civarı) özel olarak tapınıldığına ve Asvan civarında bir mağarada yaşadığına inanılırdı.⁵⁸ Fakat Hapi, kendi kült merkezlerinin dışında da yaygın bir biçimde kutsal sayılır; tasvirleri sıklıkla diğer tanrıların tapınaklarında görülürdü. Hapi'nin önemi, 1089 keçinin ona nasıl kurban edildiğini anlatan bir metinden de anlaşılmaktadır.⁵⁹

Hapi, genel olarak Nil'in ilahi gücünü temsil eden bir tanrıydı. Hayat veren ve yaratıcı özelliklerinden dolayı yaratıcı tanrı, "tanrıların babası" denilen tanrı,⁶⁰ tanrıların koruyucusu ve efendisiydi. Tanrılara tapınaklarında sunulan adakları sağlıyor, böylece insanları besliyor ve ilahi düzeni destekliyordu.⁶¹ Nitekim Nil selleri, ülke sakinlerinin refahına, onların başlıca mallarına, sürülere, ağaçlara ve tanrılara getirilen adaklara bağlıydı. Mısırlıların tanrısından istediklerinin güzel bir örneği, Kral IV. Ramses'in tanrı için yaptığı tüm dindar eylemlerin bir ödülü olarak Osiris'ten talep ettiği iyilikler metninde şöyle geçer:

*"Tohumumu bu ülkede sonsuza dek kral olacak şekilde tanıtacağım. Ve her gün beni memnun edeceksin, sana ne söylersem söyleyeyim sesimi dinleyeceksin; tanrı ve tanrıçaların sana sunduklarını, Kuzey ve Güney'in efendilerinin adaklarını sunmak için, kutsal boğaları, toprağınzdaki bütün insanları, sığırlarını ve ağaçları korumak için bana çok yüksek Nil selleri vereceksin".*⁶²

Hapi'ye şefkatli tanrı ve evrende dengeyi sürdüren tanrı olarak da başvurulurdu.⁶³ Ayrıca "Balıkların ve kuşların efendisi" olarak da tanımlanan tanrının özünde sayısız timsah ve kurbağa tanrı vardı.⁶⁴ Hapi, yeşil ya da mavi renkli⁶⁵, kısa bir kuşak ya da peştamal takan,

⁵³ Hapi, Horus'un aynı isimde olan oğlu Hapy (Hapi) ile karıştırılmamalıdır (Ions 1988, 108; Wilkinson 2016, 106). Horus'un oğlu olan ve kanopik kaplara konulan akciğerlerin koruyucu tanrısı Hapi için bkz. Brewer-Teeter 2011, 181; Foster 2001, 190; Wilkinson 2016, 88.

⁵⁴ Ruiz 2001, 9.

⁵⁵ Ardolino 2009, 30; Foughi-Javadi 2017, 72, 74; Gates 2015, 125; Hart 2005, 61; Pinch 2019, 202; Silverman 1991, 34; Wilkinson 2016, 106.

⁵⁶ Wilkinson 2016, 106.

⁵⁷ Foster 2001, 108; Hart 2005, 61.

⁵⁸ Hapi'nin Birinci Çağlayan'da Bigeh Adası'nda yaşadığı belirtilmektedir (Ions 1988, 106). Roma Dönemi yazılı belgelerinde Nil kültü ve onunla ilişkili bir tapınakla ilgili olarak adının tam anlamı belirsiz olmasına karşın 50'den fazla bölgenin ismi Nilopolis'tir. Bu metinlerin hiçbiri tercüme edilememiş; Nil tapınakları arkeolojik olarak kaydedilememiştir. Fakat en geniş anlamda, ülkenin her yerinde bulunan diğer tanrıların tapınaklarının, Hapi'nin tapınağı olarak kabul edilebileceği önerilmiştir (Petrie 1906, 57; Prell 2009, 234-235).

⁵⁹ Wilkinson 2016, 108.

⁶⁰ Hapi'nin, yaşamın kaynağı ve döngüsel ritminden dolayı, kozmik düzenin bir tezahürü olduğu için yaratıcı tanrı olarak anıldığı belirtilmektedir (Wilkinson 2016, 106).

⁶¹ Ions 1988, 106.

⁶² Jaroslav 1952, 53-54.

⁶³ Wilkinson 2016, 106.

⁶⁴ Hart 2005, 61.

⁶⁵ Mavi renk, Nil Nehri'ni ve doğaüstü kavramları ifade ediyordu. Eski Mısırlıların yaşamları üzerindeki en etkili doğal unsurlar, gökyüzü ve Nil Nehri'dir. Nil Nehri, eski Mısır halkının yaşam kaynağı ve tarımsal refahında önemli bir faktör olduğu için mavi renk, Nil Nehri'nin su baskını ve doğaüstülüğünü gösterir (Foughi-Javadi 2017, 75, 79).

uzun saçlı⁶⁶ şişkin göbekli, sarkık kadın göğüslü,⁶⁷ sakallı bir erkek olarak tasvir edilen (Res. 1)⁶⁸ bir tanrıdır.⁶⁹ Bu tasvir şekli Nil'in Mısır'a getirdiği doğurganlığı, bereketi ve verimliliği simgelemektedir.⁷⁰ Hapi'nin bazı tasvirlerinde, vücudunda su dalgaları şeklindeki çizgiler de görülebilmektedir.⁷¹

Hapi, çiçekler, kümes hayvanları, balık, sebze ve meyvelerin yanı sıra yılların sembolü olan palmye yapraklarını tutarken de gösterilmiştir.⁷² Eski Krallık Dönemi 5. Hanedanlıkta Sahure'nin mezar tapınağının duvarlarının alt kısımlarında adak ya da erzak taşıyan Hapi ve diğer bereket figürlerine rastlanmıştır.⁷³ Hapi, sık sık yüklü sunu masalarıyla ya da bir vazodan su dökerken tasvir edilmiş; bazen de Aşağı ve Yukarı Nil'i temsil eden kamış ve papirüs bitkileri veya iki vazo tutarken gösterilmiştir.⁷⁴ Orta Krallık Dönemi'nde 'bitkiler getiren nehrin efendisi' şeklinde tanımlanan⁷⁵ tanrı Hapi'nin üstü dolu adak tepsileri taşıması, taşma sonrası nehir suyunun getirdiği alüvyon ve bereketin işaretidir.⁷⁶ Yeni Krallık Dönemi'nde Karnak'taki Amun-Ra tapınağında Hatšepsut ve III. Tutmosis'in Kızıl Şapeli'nde diz çökmüş Nil sel figürleri (Hapi) olarak tasvir edilen Kuzey ve Güney eyaletler, bol miktarda su, yiyecek sunuları, güç ve yaşam getirmektedir (Res.2).⁷⁷

Mısırlılar ülkelerini Güney ve Kuzey olarak ikiye böldüklerinde nehri de bölmüş; böylece Güney Nil ve Kuzey Nil'in tanrısı ortaya çıkmıştır. Güney Nil tanrısının (*Hap-Meht*) başının üzerinde bir kamış demeti, Kuzey Nil tanrısında (*Hap-Reset*) ise papirüs kümesi vardır. Hapi'nin bu iki tasviri tek bir şekilde gösterilmek istenildiğinde ise tanrı elinde papirüsü ve kamış bitkilerini veya iki vazoyu tutmaktadır.⁷⁸ Orta Krallık Dönemi'nde 11. Hanedan I. Sesostis'in taht kabartmasında Hapi, güçlü uzuvları ve sarkık göğüsleri olan Güney ve Kuzey Nil tanrıları şeklinde tasvir edilmiştir.⁷⁹ Yeni Krallık Dönemi 19. Hanedana

⁶⁶ Wilkinson 2016, 107.

⁶⁷ Silverman 1991, 34; Gad 2008, 87. Vücudu ve başı su aygırı şeklinde, doğurgan bir kadının memeleri, aslanın pençeleri ve timsahın kuyruğu ile betimlenen, kötülüğe karşı koruyucu bir tanrıça olan Taweret'in (Tweret, Taurt, Thoeris) dolgun memeleri ve karnının hamile bir kadın yerine tanrı Hapi'nin sellerini simgelediği düşünülmektedir. Yeni Krallık Dönemi'nde "Saf Su Kadın Efendisi" olan Taweret'in ölüleri temizlemesi, canlandırması ve beslemesi ile Nil'in her yıl taşarak Mısır topraklarına yaptıkları arasında benzerlik görülmüştür (Pinch 2019, 213, 314).

⁶⁸ Quirke 2015, 13.

⁶⁹ Nil tanrısı Hapi gibi doğurganlık figürlerinin, Nil selini ve verimli toprakların potansiyelini temsil ettikleri için kasıtlı olarak çift cinsiyetli gösterildikleri belirtilmiştir. Doğurganlık hem erkek hem de dişi unsurlara dayandığından tanrı her zaman sarkık kadın göğüslü bir erkek olarak tasvir edilmiştir (Bonanno 2016, 122; Johnston 2020, 201; Onstine 2010, 2; Pinch 2019, 202; Prell 2009, 220). Mısır bilim literatüründe, genellikle sarkık göğüsleri nedeniyle çift cinsiyetli olarak tanımlanan Hapi'ye J. Baines "doğurganlık figürü" adını vermiş; onun erkek olduğunu ve yalnızca Geç Dönem'de çift cinsiyetli olarak kabul edildiğini belirtmiştir (Vittozzi 2017, 35).

⁷⁰ Budge 1904, 43; Foroughi-Javadi 2017, 72; Foster 2001, 110; Gad 2008, 87; Hart 2005, 61; Ruiz 2001, 111.

⁷¹ Foroughi-Javadi 2017, 72. Yine bu şekilde tasvir edilen ve adı "büyük yeşil" anlamına gelen tanrı Uac-Uer, Hapi benzeri bir bereket figürü olarak tanımlanmıştır. Bu tanrının uzun süre Akdeniz'i ya da genel anlamda denizi kişileştirdiğine inanılmasına karşın, Kuzey Delta bölgesinin büyük göllerini ve lagünlerini temsil ettiği düşünülmektedir (Wilkinson 2016, 130-131).

⁷² Gad 2008, 87.

⁷³ Wilkinson 2016, 107.

⁷⁴ Budge 1904, 43; Ions 1988, 107.

⁷⁵ Hart 2005, 61.

⁷⁶ Hart 2005, 61.

⁷⁷ Quirke 2015, 19.

⁷⁸ Budge 1904, 43.

⁷⁹ Lange-Hirmer 1968, fig.89. I. Sesostis'in diğer taht kabartmasında Şahin başlı Horus ve Set gibi ulusal tanrılar, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın bitki amblemlerini, 'birleştirmek' anlamına gelen hiyeroglifin çevresine bağlar (Lange-Hirmer 1968, fig. 88).

ait oturan kral heykellerinin taht kaidelerine yapılan kabartmalarda⁸⁰ (Res. 3) ya da Yeni Krallık Dönemi'ne tarihlenen yazılı bloklardan birinde⁸¹, Hapi, biri Aşağı Mısır'ın papirüsünü, diğeri Yukarı Mısır'ın kamış bitkisini taşıyan iki figür şeklinde gösterilmiş olup; iki ülkeyi "sema ya da birlik" hiyeroglifi ile birbirine bağlamaktadır (Çiz.1).⁸²

Genellikle kamış ve papirüs bitkisi ile tasvir edilen Hapi, Yeni Krallık Dönemi 19. Hanedan'da Abidos'taki I. Seti'nin tapınağında, çift kaz başıyla gösterilmiş (Çiz. 2),⁸³ bu durum tanrıya verilen 'balıkların ve kuşların efendisi' sıfatıyla açıklanmaya çalışılmıştır.⁸⁴ Abidos'taki Hapi figürü, kadın göğüslü şişman bir adam yerine normal bir vücuda, omuz genişliğine ve dar kalçaya sahiptir. Tanrı, dar bir kasket ve sarı kaplamalı, kısa beyaz bir etek giymiş olup; ten rengi yeşilimsi mavidir. Hapi figürlerinin erkek insan başı burada, biri ileriye, diğeri geriye bakan iki başlı kaz şeklindedir. Tanrının önündeki yazıtta dikey şekilde "*Men-maat-Ra'nun evinde yaşayan Yüce Tanrı Hapi'nin söylediği sözler*" yazmakta ve tanrı kapısı Kral I. Seti tarafından açılan altın bir tapınakta Tanrıça Neftis ile birlikte ayakta durmaktadır. Sahnede Hapi'nin, hem ölüm hem de dirilişle bağlantılı bir tanrıça olan Neftis ile ilişkilendirilmesi, Nil'in en düşük noktasında olduğunu ve suların yükseleceği vaadini anlatmaktadır.⁸⁵

Biri ileriye diğeri de suyun yükselip alçalmasına bakan iki kaz kafası ile Hapi'nin,⁸⁶ Güney ve Kuzey Mısır'ın iki sembolüne sahip olduğu ya da Hapi'nin bir yandan bereket diğeri yandan kuraklık getiren su baskınına temsil ettiği⁸⁷ ve bu kaz başlı Hapi figürünün, Nil'i özel bir evrede, ya yüksekliğinde ya da en düşük noktasında gösterebileceği düşünülmektedir.⁸⁸

Bu sahnenin biraz kuzeyinde, Osiris Salonu'nun Batı Duvarında, Hapi'nin benzer bir tasviri daha vardır. Hapi, sol elinde bir asa, sağ elinde *anh* (yaşam) işareti taşıırken, arkasında Tanrıça Maat ile altın bir tapınakta durmakta ve tapınağın önünde I. Seti, tanrıya iki çiçek demeti sunmaktadır. Bu sahnede Tanrı'nın krala "büyük Nil'i" vaat ettiği ve Nil'in su baskınlarının zirvesinde olduğu düşünülmektedir. Hapi'nin önündeki yazıtta "*Her gün Ra gibi Nil'e büyük bir ödül veriyorum.*" ifadesi geçerken, başka bir yazıtta ise "*Hapi, Men-Maat-Ra Evi'nde oturan Yüce Tanrı, Herkese yaşam, istikrar ve refah verir. Herkese sağlık verir. Her şeye sevinir. Men-Maat-Ra Evi'nde yaşayan Maat. Yemek verir. Erzak verir.*" şeklinde sıralanmaktadır. Hapi Abidos'taki bu farklı tasvir şekliyle, bir yandan bereket, diğeri yandan kuraklık getiren su baskınına temsil ediyordu. Mısırlıların Nil'i yaşamın ruhu ve Güney ve Kuzey'in vadilerini birbirine bağlayan yakın bir bağ olarak düşünmeleri de diğeri bir olasılıktır.⁸⁹

⁸⁰ Abu Simbel Tapınağı'nın ön cephesinde II. Ramses'in tahtının yanında görülen kabartma için bkz. Van de Mierop 2019, 29, res.2.1.

⁸¹ Mennefer'deki Kral Merenptah'ın sarayından yaklaşık MÖ 1225'e tarihlenen yazılı blokta, kolye ucuna sahip iki adam biçiminde gösterilen Nil seli (tanrı Hapi), Yukarı ve Aşağı Mısır'ı birbirine bağlamaktadır (Quirke 2015, 14, Fig. 1.3.).

⁸² Bu anlatım şekli Güney ve Kuzey krallıklarının ve tahtlarının birleşerek ülkenin birliğinin sağlandığını, bu tür tahtlarda oturan hükümdarların egemenliğinin Yukarı ve Aşağı Mısır'a kadar uzandığını ifade ediyordu (Budge 1904, 44; Van de Mierop 2019, 27).

⁸³ Hart 2005, 61; Wilkinson 2016, 107.

⁸⁴ Hart 2005, 61. Mısır'da evcil kazların üreme mevsiminin başlangıcı ve daha soğuk iklimlerden göçmen yaban kazlarının geliş mevsiminin Nil'in yüksek olduğu zamanlarla çakışmasının da, Hapi'nin kaz başlı tasvir edilme nedenini açıklayabileceği düşünülmektedir (El-Sawi 1983, 9).

⁸⁵ El-Sawi 1983, 7.

⁸⁶ "Ocak" ayına adını veren Roma Tanrısı Janus ile karşılaştırıldığında, Janus'un biri geçmiş yıla bakan, diğeri yeni başlayacak olan yılı dört gözle bekleyen iki yüzü vardır (El-Sawi 1983, 9).

⁸⁷ El-Sawi 1983, 9-10.

⁸⁸ El-Sawi 1983, 9.

⁸⁹ El-Sawi 1983, 8-9.

Yeni Krallık Dönemi'nde 20. Hanedanda III. Ramses'in Medinet Habu'da bulunan Tapınağı'ndaki sahne, kralın tanrı önünde tahıl kesme ritüelini göstermektedir (Çiz. 3).⁹⁰ Sahnede tanrı Hapi tahtta otururken, başlık, kıvrık takma sakal ve kemerli kısa bir etekle tasvir edilmiştir. Erkek bir tanrı olarak görünmesine rağmen, ağır ve sarkık göğüsleri ile tasvir edilmiştir. Sağ elinde yaşam işareti taşımaktadır. Kral III. Ramses, sahnede tanrı Hapi'ye tapan ve kendisini temsil eden bir figürün arkasında, sağ elinde bir orakla tahıl demetlerini keserken tasvir edilmiştir. Kral, Mısır'a özgü sahte sakallı olup; kısa bir etek giymiş; Yukarı Mısır'ın başlığını ve boğa kuyruğunu takmıştır. Tanrı Hapi, ritüelde Nil'in vücut bulmuş hali, Iaru Tarlası ise Nil vadisinin bir kopyası olarak görülür. Bu nedenle, bu tasvir Iaru Tarlaları'nın verimli bölgesinde Nil'in varlığını, doğurganlığından dolayı ölü toprağı canlandırma rolünü ve önemini sembolize eder. Sahne ile birlikte bulunan yazıt tanrı Hapi'nin krala tüm erzakları vermedeki günlük rolüne atıfta bulunur.⁹¹

Vatikan Müzesi'nde sergilenen Nil Tanrısı'nın heykelinde tanrı, uzun saçlı, sakallı, yaslanmış, elinde buğday başakları ve bolluğu gösteren boynuzu tutmuş şekilde, her biri bir gez (bir kübit)⁹² boyunda on altı çocukla çevrilmiştir (Res. 4).⁹³ 16 çocuğun Nil'in beslediği Eski Mısır'ın nomlarını ya da idari bölgelerini simgelediği iddia edilmiştir. Çocukların ayrıca, tarlaları sulamak ve toprağın sürekli verimliliğini sağlamada yeterli suyu garanti etmek için Nil'in yıllık olarak yükselmesi gereken 16 kübit seviyesini temsil ettiği de öne sürülmüştür.⁹⁴ Bu görüş doğrultusunda heykelin 16 çocukla çevrilmiş olması, Nil taşkın yüksekliğinin on altı kübitin altına düştüğünde, kıtlığın yaşanacağını göstermesi açısından önemlidir.⁹⁵ Yunan-Roma Dönemi'nde bu 16 figür ve Nil sularının taşması, yalnızca Mısır için değil tüm Akdeniz boyunca refah ve yaşamın sembolü haline gelmiştir.⁹⁶

Nil Tanrısı Hapi'nin tasvirleri dışında onun için yıllık olarak şenlik düzenlendiği, ona ilahiler ve methiyeler söylendiği görülmektedir.⁹⁷ İlahi ve büyülerde tanrı Hapi'ye her yıl Nil'in kabarmasını ve tarlaların sulanmasını sağladığı için şükredilmektedir.⁹⁸ **Nil İlahisi**"nde, Hapi'nin sellerinin getirdiği sevinç ve rızık şöyle kutlanmıştır: "*O yükseldiğinde yeryüzü sevinir; bütün insanlar sevinir.*"⁹⁹ *Her şeyi güzel yaratan, besleyici, bol rızık getiren. Saygının efendisi, tatlı tadı, kötülüğü yatıştırır.*¹⁰⁰

*"Selam sana Hapi, topraktan çık ve Mısır'a hayat vermek için gel; gelişini koyu karanlıklarla gizleyen sen... susamış olan herkese hayat vermek için bahçelere yerleşen dalga... Kendini gösterir göstermez toprak sevinç çılgınlıkları atar, bütün karın neşe içinde, sırt gülmekten katılmış haldedir."*¹⁰¹

Nil nehrinin yükselmesi ile yaşanan bolluk ve bereket, Hapi'ye sunulan adaklar; nehrin geri çekilmesi ile birlikte insanların yaşadığı sıkıntılar ve Hapi'ye yakarıları ile nehrin yükselmemesinin getireceği sonuçlar da Nil İlahisi'nde sözü edilen diğer konulardandır.¹⁰²

⁹⁰ Wilkinson 2016, 108-109.

⁹¹ Nasr 2021, 196, 206, 212.

⁹² Yaklaşık olarak 45 cm boyutlarında olan antik Mısır uzunluk ölçü birimidir (Brewer-Teeter 2011, xx).

⁹³ Hooke 1995, 78; Said 2013, 98, Fig.2.1. Heykelle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Swetnam-Burland 2009, 439-457, fig. 1,7-10)

⁹⁴ AlSayyad 2019, 1.

⁹⁵ Hooke 1995, 78.

⁹⁶ Said 2013, 98.

⁹⁷ Wilkinson 2016, 108.

⁹⁸ Pinch 2019, 202.

⁹⁹ Ardolino 2009, 30; Christensen 2009, 10.

¹⁰⁰ Ardolino 2009, 30.

¹⁰¹ Vercoutter 2016, 19.

¹⁰² Foster 2001, 110-117; Yıldırım 2019a, 13-16.

6. Hanedanlığın piramitlerinde ise su baskınının görkemli görüntüsü, hem korkunç hem de faydalı etkileri hiyeroglif yazıtta: "*Hapi (Nil'i) dövdüğünde (dalgalarını) görenler titriyorlar; ama çayırlar gülümsüyor, nehir kenarları çiçek açıyor, tanrıların sunuları (göklerden) iniyor; insanlar saygı gösteriyorlar, tanrılar ayağa kalkar ...*" şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰³

Mısır toplumu Nil'in kişileştirilmesi ve Nil tanrısı Hapi'nin onuruna, Nil'in her yıl yükselişi vesilesiyle¹⁰⁴ sel baskınının başladığına inandıkları Elefantin yakınlarındaki modern Gebel el-Silsila bölgesinde festival düzenlemişlerdir.¹⁰⁵ Mısırlılar eğer sel zamanları bayram gibi kutlanılmazsa, selin sonraki sene devam etmeyeceğine ve arazilerinin verimli olmayacağına inanıyordu.¹⁰⁶ Bu inanç doğrultusunda yapılan kutlamalar sırasında nehir, Hapi rahipleri tarafından yönetilen tapınakların bulunduğu yedi kademeye bölünürdü. Tapınaklar çiçeklerle ve Nil tanrısının heykelleriyle süslenirdi.¹⁰⁷ Nehir yükselmeye başladığında, ülkenin her yerinden erkekler ve kadınlar gelir;¹⁰⁸ müzik ve dansla kutlama başlardı.¹⁰⁹ Büyük festival sırasında kasaba ve köylerde Hapi'nin heykelleri taşınır,¹¹⁰ "ya kutsal sel biz senin için kurban adadık, senin için büyük bayram töreni hazırladık, senin hatırın üzerine ava çıkıp geyik ve kuşlar getirdik, senin için ateş ve hoş kokular yaktık, bu hediyeleri bizden kabul et" gibi sözler söylenirdi. Bu gelenek Eskiçağlardan başlayarak uzun süre devam etmiş; fakat İslamiyet'in Mısır'da yayılmasıyla birlikte terk edilmiştir.¹¹¹

Kültü hayati kabul edilen ve özel tapanları tarafından tanrı Ra'nın bile üzerine çıkarılan Hapi'nin, Ra'nın sığırlarını veya insanlığın otladığı çayırları suladığı, işinin çöl vahalarından su, cennetten çiy sağlamak olduğu; Elefantin'in mağaralarında iki girdapta ortaya çıktıktan sonra Duat'tan,¹¹² göklerden ve Mısır'dan geçtiğine inanılırdı. Hem Nil'in Mısır'dan kuzeye akan bölümünü hem de Elefantin'de ortaya çıkan ve Nubya'dan güneye akan suların diğer yarısını temsil eden Hapi, bazen iki Ülkenin birleşmesi olan *samtau*¹¹³ ritüelini gerçekleştiren Güney ve Kuzey Nil'in iki tanrısı olarak kabul edilmiştir. Eşi Nekhebet olduğu düşünülen tanrı, Nun¹¹⁴ ile özdeşleştirilmiştir.¹¹⁵

Nil taşkını Hapi ile temsil edilmekle birlikte, su baskınından sonra yeryüzünde ortaya çıkan nehrin dölleme erdemi Osiris'e aittir.¹¹⁶ Doğurganlık tanrısı olarak Hapi, ritüelleri her yıl su baskınının yüksekliğinde düzenlenen Osiris ile özdeşleştirilmiştir.¹¹⁷ Bu durum Osiris'e

¹⁰³ Moret 1996, 30.

¹⁰⁴ Budge 1904, 47.

¹⁰⁵ Christensen 2009, 10. Bu Eski Mısır festivali, günümüzde 17 Haziran'da kutlanan *Lelet al-Nukta* (Düşmenin Gecesinde) ile eşdeğerdir. Bu gecede cennetten Nil'e doğru mucizevi bir düşüş olduğuna inanılır ve bu düşme Nil'in yükselmesini sağlar (Budge 1904, 47).

¹⁰⁶ Haji Azeez Babila 2015, 28.

¹⁰⁷ Ardolino 2009, 30.

¹⁰⁸ Budge 1904, 47; Ruiz 2001, 157.

¹⁰⁹ Ruiz 2001, 157.

¹¹⁰ Budge 1904, 47; Ruiz 2001, 157. Mısırlılar, taşkınları kutlayan ulusal bir bayram olan *Awru el-Nil*'de her yaz nehre çiçek atarak bu geleneği onurlandırır (Christensen 2009, 10).

¹¹¹ Haji Azeez Babila 2015, 28-29.

¹¹² Mısır mitolojisinde yer altı dünyası olup; Tuat, Akert veya Amenthes olarak da anılır (Hall 2017, 12). Yeryüzünün altında veya ötesinde tanrıların, iblislerin ve ölümlerin yaşadığı bir ülkedir (Pinch 2019, 351).

¹¹³ İç içe geçmiş kamış ve papirüs, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın birleşmesinin veya kucaklaşmasının simgesi olup; *Sma tau* veya *tawi* olarak bilinen sembolle, genellikle tapınaklarda, saraylarda, teknelerde ve tahtlarda gösterilirdi (Ruiz 2001, 139). Bazen kral heykeli *Sma tau* sembolü üzerinde taşınırdı (Moret 1996, 125).

¹¹⁴ Yarattığı zamanında var olan ve yarattığı güneş tanrısının içinden çıktığı ilk suları kişileştiren Nun, yeryüzündeki herhangi bir su kütlesi de olabilirdi. Nil Nehri, kutsal tapınak gölleri, yapay havuzlar, hatta yeraltı sularının bu tanrının adıyla anılması ya da onun olduğunun söylenmesi de bunu gösterir (Wilkinson 2016, 117).

¹¹⁵ Ions 1988, 106.

¹¹⁶ Moret 1996, 82.

¹¹⁷ Ions 1988, 106.

İlahi isimli metinde “Sana saygı, kaygının içindedir, onun kaynağından Hapi'yi (Nil'i) beraberinde getiriyorsun” şeklinde geçmektedir.¹¹⁸ Yeni Krallık Dönemi ilahilerinde Osiris, Nil'in özel tanrısı Hapi ile açıkça tanımlanmaktadır: “Sen, sel gününün başlangıcında, yılın başlangıcında Büyük Hapi'sin. Tanrılar ve insanlar senin içindeki nemle yaşarlar.”¹¹⁹ Hapi'nin Nil sularını ve Osiris'in dölleme güçlerini kişileştirdiği düşünüldüğünden, Osiris inancına göre Nil suları Osiris'in ellerinin teri olarak kabul edilir ve Isis'in nehre döktüğü gözyaşlarının yıllık sele neden olduğu söylenirdi.¹²⁰ Hapi'nin suları, öldürülen tanrı Osiris'in arpa zamanı yeniden canlanmasını sağlayarak ona hayat vermiştir.¹²¹

Nil Nehri ve Tanrı Hapi İle İlişkili Diğer Tanrı ve Tanrıçalar

Tanrı Hapi Atur, Nil'in cennet tanrısıdır. Nil'in evreni çevreleyen bir nehir veya okyanus olduğu düşünülüyordu. Cennet Nili, gündüzleri güneşin rotasını izlerken, cehennem Nili, Birinci Çağlayan'da ortaya çıkmak için yeraltı dünyasından akmış; Hnum burada Hapi Atur'un yardımcılığını yapmıştır. Hapi Atur'un güçlü kuvvetli, sarkık göğüslü bir erkek olarak tasvir edildiği görülür (Res. 5).¹²²

Tanrı Hnum (Chnum), koç başlı, su baskını ve yaratılış tanrısıdır.¹²³ Adının anlamı “yaratıcı olmak” olan Hnum, Soğuk Suların Efendisi olarak da anılmaktadır.¹²⁴ Nil'le ve yaşamın yaratılmasıyla birleştirilen Hnum, özellikle Birinci Çağlayan'la ilişkilendirilmiştir. Hnum o bölgenin mağaralarından Nil'in taşmasını kontrol ederek,¹²⁵ suların yarısını güneye, yarısını kuzeye yönlendirmiş; böylece Mısır'da bereketliliğin temel ögesini kontrol altında tutmuştur.¹²⁶ Taşkın geride bıraktığı zengin alüvyon tabakasında çiftçilerin tahıl ekmesi ve taşkın bolluk anlamına gelmesi, Hnum'un, iyiliksever bir tanrı olarak görülmesini sağlamıştır.¹²⁷

Hnum'un Nil'in taşmasını kontrol etmesi ve koçun üreme gücü, onun yaratıcı kuvvetin bir kişileşmesi olarak görülmesini beraberinde getirmiştir. Tanrının bütün canlıları çarkında şekillendiren bir çömlekçi olarak tasvir edilmesi ise (Çiz. 4), Nil'le ve onun bereketli toprağıyla birleşmesiyle ilişkili görülmektedir. Hnum Nil'le birleşerek, Sobek'in annesi olan Neith'le bağlantılı “timsahların efendisi” olmuştur.¹²⁸

Hnum'un başlıca kült merkezleri Asvan'daki Phiale ve Elefantin Adalarıydı.¹²⁹ Asvan'a yakın Sehel Adası'nda bulunan Kıtık Steli'ndeki yazıtta,¹³⁰ yedi yıl süren düşük Nil taşkınının neden olduğu kıtlık dönemine Hnum'un son vermesi anlatılmaktadır.¹³¹ Dikilitaş üzerindeki metinde kıtlığın Asvan'daki Hnum Tapınağı'na mal ve toprak bağışlanmasıyla

¹¹⁸ Budge 1904, 155.

¹¹⁹ Moret 1996, 83.

¹²⁰ Ions 1988, 107.

¹²¹ Pinch 2019, 203.

¹²² Ions 1988, 108.

¹²³ Gad 2008, 87. Tanrı Hnum ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hart 2005, 85-86; Hart 2012, 39-42; Pinch 2019, 236-238; Wilkinson 2016, 194-195.

¹²⁴ Ions 1988, 103.

¹²⁵ Khamis 2021, 206; Wilkinson 2016, 194.

¹²⁶ Ions 1988, 103.

¹²⁷ Hart 2012, 39.

¹²⁸ Wilkinson 2016, 194.

¹²⁹ Ions 1988, 103.

¹³⁰ Yazıt, Ptolemaioslar Dönemi'ne tarihlenmesine karşın, 3. Hanedanlık kralı Zoser zamanına ait olduğu düşünülür (Wilkinson 2016, 195).

¹³¹ Budge 1904, 54; Wilkinson 2016, 194-195.

sona erdiği geçerken,¹³² mimar İmhotep'in Hnum'a adak adamasıyla kıtlığın bittiği de belirtilir.¹³³

Tanrı Sobek (Suchos), adı timsah anlamına gelmesine karşın, Amon ve Osiris gibi tanrılarla da ilişkili olan güçlü bir tanrıdır. Su tanrısı olan Sobek'in adının anlamı “dolgun ya da verimli olmaya neden olan”dır. Timsahların bulunduğu bataklık bölgelerin ve ırmak kıyılarının bir tanrısı olan Sobek, Piramit Metinlerinde Neith'in oğlu olarak geçer. Doğurganlık ve bitkilerle bağlantılı olarak bereketle ilişkilendirilir; Nil'in Sobek'in terinden çıktığı söylenirdi.¹³⁴

Sobek, kült merkezlerinden biri olan Fayum'daki Krokodilopolis'te¹³⁵ “kadim sulardan yükselen kocaman adam, yüzen adaların efendisi” olarak geçmektedir. Her yerde su tanrısı olarak kabul görmüş; Hapi gibi “iki yakayı yeşillendiren” bir tanrı olarak algılanmıştır. Sobek özellikle Nil vadisi ile çöl sınırı arasındaki sazlıklarla ilişkili olması nedeniyle Sazlıkların Efendisi olarak görülmüştür.¹³⁶

Sobek'i betimleyen figürlerin tamamı ya da bir bölümü timsah biçimindedir. Çoğunlukla bir sanduka ya da sunağın üzerine oturmuş şekilde (Res. 6) ya da timsah başlı bir insan olarak (Res. 7) tasvir edilmiştir. Tasvirlerinde sürekli yeşil renkle gösterilen tanrı, metinlerde “tüyün yeşili” olarak da anılmaktadır.¹³⁷

Tanrıça Heket (Heqat, Hekat), Hnum'un yakınında¹³⁸ kurbağa şeklinde tasvir edilen bir su tanrıçasıdır.¹³⁹ Kadınların doğum yapmasına ve ölümlerin yeniden dirilmesine yardımcı olan tanrıça, İsis'e Horus'u doğururken yardım ettiği; öldürülen tanrı Osiris'in ise dirilmesini sağladığı için Abidos şehrinde tapınım görmüştür.¹⁴⁰

Eski Mısır heykelleri, amuletleri, kurbağa şeklindeki eşyaların ve genellikle Nil'in yıllık taşkınlarından sonra ortaya çıkan milyonlarca kurbağanın yaşam ve doğurganlığın sembolü olarak kabul edilen tanrıça Heket'i tasvir ettiği düşünülmektedir.¹⁴¹ Bu nedenle Heket kurbağa ya da kurbağa başlı bir kadın şeklinde tasvir edilmiştir (Çiz. 5). Tanrıçanın kadınları doğum yaparken koruyan amuletleri¹⁴² kurbağa görüntüsünde yapılırken, tapınak tasvirlerinde Heket kısmen insan biçimli olarak gösterilmiştir.¹⁴³

Heket'in su baskınlarını Mısır'a getiren tanrı Hapi'nin yanında yer aldığı düşünülmektedir.¹⁴⁴ Mısır'ın Geç Ptolemaios Dönemine ait bir metinde “kurbağalar Hapi'yi övüyor” şeklinde geçer.¹⁴⁵ Ayrıca kurbağanın, bereketi anlatmak için bazı oluşumlarda ve sanat eserlerinde tanrı Hapi'ye eşlik ettiği görülmektedir. Kurbağa ve Hapi arasındaki bu ilişki, çevredeki su ve çamur arasındaki bağlantı ile kurbağaların sel ve suyu duyurmasına

¹³² Brewer-Teeter 2011, 30.

¹³³ Van de Mierop 2019, 73.

¹³⁴ Ions 1988, 91; Wilkinson 2016, 218-219. Tanrı Sobek ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hart 2005, 148; Pinch 2019, 308-310; Ruiz 2001, 119, 132; Wilkinson 2016, 218-220.

¹³⁵ Feyyum Bölgesinde eski Şedet (Yunanca Krokodilopolis ve bugünkü el-Feyyum). Diğer kült merkezi ve alanları için bkz. Wilkinson 2016, 220.

¹³⁶ Pinch 2019, 309.

¹³⁷ Wilkinson 2016, 220.

¹³⁸ Hnum'un dişil karşıtı olarak görülen Heket, Orta Krallık Dönemi'nde kralın doğumuyla ilgili bir mitosta birlikte yer alır (Pinch 2019, 207). Hnum'a eşlik eden Heket'in tasvirleri için bkz. Attia 2020, 55-57.

¹³⁹ Gad 2008, 88. Tanrıça Heket ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Attia 2020, 50-69; Gad 2008, 88; Pinch 2019, 207-209; Ruiz 2001, 25-26, 111-112, 132; Wilkinson 2016, 229.

¹⁴⁰ Pinch 2019, 207, 209.

¹⁴¹ Attia 2020, 56.

¹⁴² Gad 2008, 88.

¹⁴³ Wilkinson 2016, 229.

¹⁴⁴ Pinch 2019, 207.

¹⁴⁵ Attia 2020, 67.

dayanarak yorumlanmış; buna göre kurbağa, yağmur veya selin gelmesinden söz eden ve Mısır'da yeni bir yaşam vaat eden tanrı "Heket" olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁶

Romalı tarihçi ve yazar Yaşlı Plinius, eski bir Mısır inancına göre Nil suları çekilirken geriye kalan çamurdan kurbağaların yaratıldığını aktarmıştır.¹⁴⁷ Bu inancın her yıl nehrin taşkın suları çekildiğinde geriye kalan çamur alanlarda görülen çok sayıda kurbağadan kaynaklandığı düşünülmektedir.¹⁴⁸

Tanrıça Satet (Satis),¹⁴⁹ kült merkezi Birinci Çağlayan yakınlarındaki Sehel Adası'nda olan bir bereket ve aşk tanrıçasıydı. Adı "tohum ekmek" anlamına gelen Satet, çok geçmeden Heket'in Hnum'un eşi konumunu elde ederek Elefantın üçlüsünün ikinci üyesi ve su baskını tanrıçası olmuştur. Satet genellikle Ra'nın kızı olarak anılmasının yanında; bazen de Hnum ve Anuket'in kızı olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁰ Adı ilk kez Sakkara'da 3. Hanedanlığa ait Basamaklı Piramidin altındaki taş küplerin üzerinde geçen Satet'in,¹⁵¹ 6. Hanedanlığa ait Piramit Metinlerine göre¹⁵² Yeraltı Dünyası'nın girişinde durması ve Mısır kralını dört vazodaki suyu kullanarak arındırması,¹⁵³ kralın tanrıların arasına katılabilmesi için gerekli bir uygulama olarak görülmüştür.¹⁵⁴

Satet, Yukarı Mısır Prensesi ve Yeni Krallık'ta Tanrıların Kraliçesi olarak adlandırılmıştır. Tanrıça Neith'in güneydeki karşılığı olan Satet genellikle Nil'in sularını döküp karaya yayarken görülür.¹⁵⁵ Nil sularının ve çöldeki pınarların arıtma gücünü temsil eden Satet'in kutsal hayvanı antiloptur.¹⁵⁶ Satet, bir yandan antilop boynuzu ya da tüy ve ureus yılanlı konik biçimli Yukarı Mısır'ın krallık simgesi olan Beyaz Tacı takarken diğer yandan tanrısallığın işareti olan *anh* ve *uas* esasını taşıyan betimlenmiştir (Res. 8). Yapılan araştırmalar, tanrıça Satet'in her yıl Nil taşkınına haber veren Sothis (Sirius) yıldızının doğuşuyla ve yıllık Nil taşkınıyla ilişkilendirilebileceğini göstermektedir. Taşkın sularının Nil'in aşağı kollarında görülmeden önce işitildiği bir noktada tanrıçanın tapınağının bulunmasının, hem Mısır'ın güney sınırlarını hem de Nil taşkınına ve bereketini koruma göreviyle ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Nil'in yukarı kollarıyla bağlantılı olan tanrıça, Mısır mitolojisinde bazen Nil'in kaynağı olarak tanımlanan Elefantın'le ve yıllık taşkınla ilişkilendirilmiştir.¹⁵⁷ Nitekim Mısır'daki nilometrelerden en önemlisi, Satet'in kült merkezi olan Elefantın'deki Satet Tapınağı'na yerleştirilmiştir.¹⁵⁸

Tanrıça Anuket (Anukis),¹⁵⁹ Asvan bölgesinde Nil'in aşağı çağlayanlarının tanrıçasıydı. Satet'in kız kardeşi veya bazen annesi olarak adlandırılıp, Hnum'un cariyesi ve Elefantın üçlüsünün üçüncü üyesi olmuştur. Anuket'in adı, su baskını sırasında nehrin

¹⁴⁶ Khamis 2021, 206.

¹⁴⁷ Attia 2020, 43; Pinch 2019, 207;

¹⁴⁸ Attia 2020, 50; Khamis 2021, 206.

¹⁴⁹ Tanrıça Satetle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hart 2005, 140-141; Ions 1988, 106; Pinch 2019, 283-285; Ruiz 2001, 117; Wilkinson 2016, 164-166.

¹⁵⁰ Ions 1988, 106.

¹⁵¹ Wilkinson 2016, 164-165.

¹⁵² Wilkinson 2016, 165.

¹⁵³ Ions 1988, 106.

¹⁵⁴ Pinch 2019, 284.

¹⁵⁵ Ions 1988, 106.

¹⁵⁶ Pinch 2019, 284.

¹⁵⁷ Wilkinson 2016, 164-166.

¹⁵⁸ Pinch 2019, 284.

¹⁵⁹ Tanrıça Satetle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hart 2005, 28-29; Ions 1988, 106; Pinch 2019, 283-285; Wilkinson 2016, 138.

toprakla kucaklaşmasının tarlaları gübrelediğini belirtmek için "kucaklamak" anlamına gelir. Anuket, zaman zaman Neftis ile özdeşleşmiştir.¹⁶⁰

Tasvirlerinde tüylü alçak bir taç, bazen arkasında huzmeler ya da önünde ureus yılanı olan bir başlık takan, her zaman *anh* ve çoğu zaman da papirüsten yapılmış bir asa taşıyan Anuket, bazen kutsal hayvanı olan ceylanla birlikte gösterilmiştir (Res. 9). Elefantın ve Asvan'da Hnum ve Satet'le ortak kült merkezlerinin dışında Sehel Adası'nda Anuket'e adanan bir tapınak bulunmaktadır.¹⁶¹ Satet ve Anuket Ra'nın kızları olarak tanımlanmıştır.¹⁶² Hnum, Satet ve Anuket Nil'in her yıl taşmasıyla bağlantılı buldukları için üçlü oluşturmuşlardır.¹⁶³

Sonuç

Tarımsal üretimin ekonomi ve siyaseti belirlediği tüm toplumlarda (Mezopotamya, Indus Vadisi) olduğu gibi Eski Mısır'da da üretimin etken gücü sulu tarımdır. İnsanlar bu anlamda hayatta kalmayı ve daha iyi yaşam koşullarına olanak sağladığı için nehirleri de hayat döngülerinde önemli bir yere koymuştur. Hayat ile su bağlantısı birçok uygarlığın temelini oluşturan olgulardan birisidir. Bu durum hayatın kaynağı olarak görülen nehirlerin insanların inanç sisteminde önemli bir yer edinmesini de sağlamıştır. Nil Nehri de bu anlamda, Eski Mısır'ın ekonomik, kültürel, mitolojik ve dini inançlarını etkilemiş; nehrin taşması Mısır insanının zihninde önemli bir tanrısal varlığa dönüşmüştür.

Eski Mısır'ın büyük bir kısmının çöllerden oluşması, Nil Nehri'ne dayalı bir tarımsal üretimi zorunlu hale getirmiştir. Mısır toprakları iki ay boyunca Nil'in taşkın suları altında kalıyor, nehrin 6-9 metre arasında yükselmesi yararlıyken daha fazla ya da az yükselmesi tarımsal üretimi olumsuz etkileyip kıtlık yaşanmasına neden olabiliyordu. Nehrin su ile birlikte getirdiği balçığın Mısır topraklarını verimli hale getirip yenilenmeyi sağlaması, bunun ülke ekonomisi, sosyal yaşantısı için çok önemli olması ve tabiattaki her şeyin tanrısal bir temeli olduğuna ilişkin inançları, Eski Mısır toplumunun nehrin taşmasını kutsal saymasını ve tanrı Hapi ile sembolize etmesini beraberinde getirmiştir. Mısırlılar her yıl Nil'in yükselmesi ve sel baskının başlamasıyla birlikte selin sonraki yıl devam etmesi ve arazilerinin verimli olması için festivaller düzenlemiş; tanrıya ilahiler söyleyip adaklar sunmuşlardır. Bu festivaller, İslamiyet'in Mısır'da yayılmasına kadar olan uzun sürede ulusal taşkın bayramı olarak bilinen *Awru el-Nil'de* devam ettirilmiştir.

Yazılı belgeler ve tasvirler göre ölü gömme ritüelleri ve festivallerde nehirle ilgili uygulamaların olması, taptıkları bazı tanrı ve tanrıçaların Nil Nehri ile ilişkisi, nehrin inanç sistemlerindeki önemine işaret etmiştir. Bu noktada Eski Mısır toplumunun Nil ile ilgili en önemli tanrısının tanrı Hapi olduğu görülmektedir. Taşma sonrası nehir suyunun getirdiği alüvyon ve bereket, Hapi'nin kabartmalarında en iyi şekilde yansıtılmıştır. Hapi'nin ikonografisi küçük farklılıklar olmasına karşın Eski Krallık'tan başlayıp Roma Dönemi'ne kadar belirli bir süreklilik gösterir. Öyle ki Eski Krallık Dönemi'nden Yeni Krallık Dönemi'ne kadar olan tasvirlerde Hapi, üzeri erzak/adak dolu tepsileri taşıyor pozisyonda gösterilmiştir. Tanrı Hapi, Orta ve Yeni Krallık Dönemi'nde diğer Nil tanrılarından farklı olarak Aşağı ve Yukarı Mısır'ın sembolleri olan papirüs ve kamış bitkilerini birbirine bağlama sahnelerinde *samtau* ritüelini gerçekleştirirken karşımıza çıkmaktadır. Mısır'da iki ülkeyi bir arada tutarak düzenin sürdürülebilmesini sağlamak kralın görevi olup, tasvirlerde kralın yanı sıra kralın temsilcisi olduğu tanrı Horus ve Seti de bu görevi gerçekleştirirken görülmektedir. Bu durumda Hapi'yi bu ritüelde gösteren tasvirlerden, Mısır toplumu için çok

¹⁶⁰ Ions 1988, 106.

¹⁶¹ Wilkinson 2016, 138.

¹⁶² Pinch 2019, 284.

¹⁶³ Pinch 2019, 284; Ruiz 2001, 109, 117.

önemli olan ülkenin siyasal birliğinin sağlanmasında tanrı Hapi'nin de etkin rol oynadığı anlaşılmaktadır. Nitekim kıtlık yaşanan dönemlerde kralın gücünün azaldığı ve siyasi durumun olumsuz yönde etkilendiği görülmektedir.

Yeni Krallık Dönemi 19. Hanedanda Abidos'taki I. Seti'nin tapınağında, Hapi'nin çok farklı bir şekilde çift kaz başıyla gösterilmesi ile ilgili, tanrıya verilen 'balıkların ve kuşların efendisi' sıfatının yansıması olduğu yorumu yapılmıştır. 20. Hanedanda Hapi'nin III. Ramses'in tahıl kesme ritüel sahnesinde yer almasına gelince, bu durum Hapi'nin Nil'in bereketi ve bir kişileştirilmesi olması nedeniyle akla yatkındır. Roma Dönemi'ndeki Nil Nehri heykeli ise, fiziksel deformasyon görülmekle birlikte döneminin sanat anlayışına uygun şekilde ve Nil'in belirgin özellikleri vurgulanarak temsil edilmiştir. Mısır panteonunda tanrı Bes ve Hapi gibi ilahi koruyucuların çoğu deforme olmuş, bu değişim ve dönüşümün tanrısallığın olumlu bir işareti olarak kabul edildiği öne sürülmüştür.¹⁶⁴

Mısır toplumu için bu kadar önemli olan Tanrı Hapi'ye Asvan bölgesinde özel olarak tapınılmış; ülkenin her yerinde bulunan diğer tanrıların tapınaklarında Hapi tasvirlerine yer verilmiş; bu tanrıların tapınakları Hapi için de bir tapınak olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, en geniş anlamda, Mısır'da bulunan nilometrelerin, tanrının kutsal alanları olabileceği de düşünülmektedir.¹⁶⁵ Bu durumda kendi kült merkezleri olmayan tanrı, yaygın bir tapınımına sahip olmasına karşın büyük tanrılara bağımlı bir tanrı olarak kalmıştır. Belirli bir tapınağı ya da şehri olmayan Hapi, nehrin taşmasıyla ilişkili olup; soyutlaştırılmış bir tanrısallık özelliği gösterdiğinden, yaşam için vazgeçilmez olan suyu ve bereketi doğaya getirmiş; fakat güneş tanrılarından daha üst konuma yükselememiştir.¹⁶⁶

Nil nehri ile bağlantılı diğer tanrılar olan Tanrı Sobek, Hnum ile Heket, Satet, Anuket gibi tanrıçalar ise yaratıcı, bereketlilik ve doğum kategorisinde yer alan tanrılardır. Mısırlılar Hnum, Satet ve Anuket'ten oluşan tanrısallık üçlüye saygı gösterirlerse su baskınlarının gerçekleşeceğine inanmışlardır.

Görüldüğü üzere Mısır'da yaşamın sürekliliği için vazgeçilmez olan Nil suyu, Mısır toplumunun inanç sisteminde de kendine yer bulmuş; nehirle ilgili yapılan dinsel uygulamalar çok uzun zaman devam ettirilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Eski Mısır'da Nil Nehri ve Tanrı Hapi” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- AlSayyad, N. 2019, *Nile: Urban Histories on the Banks of a River*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Ardolino, F. R. 2009, “The Mythological Significance of Happy in "Death of a Salesman"”, *The Arthur Miller Journal*, 4/1, 29-33.
- Assmann, J. 2005, *Death and Salvation in Ancient Egypt*, D. Lorton (trans.), Cornell University Press, Ithaca.

¹⁶⁴ Sullivan 2001, 262.

¹⁶⁵ Prell 2009, 221.

¹⁶⁶ Yıldırım 2019a, 12.

- Attia, V. I. 2020, "Frogs & Toads (Goddess Hekat) in Ancient Egypt", R. Tatomir (ed.), *Proceedings of the International Interdisciplinary & Transdisciplinary Conference "East West – Multitopic – Dialogue Second Edition: Bridging the Divide. Individual, Peoples, Cultures, Traditions, Mindsets, Societies Through Ages, Hyperion University of Bucharest June 7th 2019*, Bucharest, 43-70.
- Bard, K. A. 2007, *Introduction to the Archaeology of Ancient Egypt*, Blackwell Publishing Ltd., Malden.
- Bonanno, M. 2016, "Some Remarks about the Egyptian Creator", *Revista Mundo Antigo*, 5/9, 119-36.
- Brewer, E.-Teeter, E. 2011, *Mısır ve Mısırlılar*, N. Uzan (çev.), Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Budge, E. A. W. 1904, *The Gods of the Egyptians or Studies in Egyptian Mythology*, Volume 2, Methuen & Company, London.
- Christensen, W. 2009, *Great Empires of the Past: Empire of Ancient Egypt*, Chelsea House Publishers, United States of America.
- El-Sawi, A. 1983, "The Nile – God. An Unusual Representation in the Temple of Sety I at Abydos", *Egitto e Vicino Oriente*, 6, 7-13.
- Foroughi, M.-Javadi, S. 2017, "Examining the Symbolic Meaning of Colors in Ancient Egyptian Painting Art and Their Origin in Environment", *Bagh-e Nazar*, 14/53, 69-80.
- Foster, J. L. 2001, *Ancient Egyptian Literature: An Anthology*, University of Texas Press, United States of America.
- Gad, A. 2008, "Water Culture in Egypt", *Options Méditerranéennes*, A 83, 85-96.
- Gates, C. 2015, *Antik Kentler: Antik Yakınoğu, Mısır, Yunan ve Roma'da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi*, B. Cezar (çev.), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Gilbert, G. P. 2008, *Ancient Egyptian Sea Power and the Origin Maritime Forces*, Sea Power Centre, Australia.
- Haji Azeez Babila, M. 2015, *Eski Mısır'da Sosyal Hayat ve Hukuk*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş.
- Hart, G. 2005, *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, Taylor&Francis, London.
- Hart, G. 2012, *Mısır Mitleri*, M. S. Türk (çev.), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Hall, M. P. 2017, *Mısırda Ruh ve Ölüm Ötesi*, O. C. Hacıoğlu (çev.), Hermes Yayınları, İstanbul.
- Hooke, S. H. 1995, *Ortadođu Mitolojisi: Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hristiyan Mitosları*, A. Şenel (çev.), İmge Kitabevi, Ankara.
- Ions, V. 1988, *Egyptian Mythology*, Hamlyn Publishing Group, Yugoslavia.
- Jaroslav, Ć. 1952, *Ancient Egyptian Religion*, Hutchinson's University Library, London.

- Johnston, 2020, C. L. "Conclusion: Towards a "GeoEgyptology", T. Schneider ve C. L. Johnston (ed.), *The Gift of the Nile Ancient Egypt and the Environment*, Arizona, 197-214.
- Jones, D. 1995, *Ancient Egyptian Boats*, British Museum Press, London.
- Khamis, Z. 2021, "The Symbolism of Mud In Ancient Egypt", *Egyptian Journal of Archaeological and Restoration Studies*, 11/2, 203-219.
- Lange, K.-Hirmer, M. 1968, *Egypt: Architecture, Sculpture, Painting in Three Thousand Years*, Phaidon Publishers, New York.
- Le Page-Renouf, P. 2016, *Mısır'ın Ölüler Kitabı: Ani Papirüslerine Göre*, E. Altunay (çev.), Onbir Yayınları, İstanbul.
- Moret, A. 1996, *The Nile and Egyptian Civilization*, R. T. Clark (trans.), Routledge, London.
- Nasr, Y. A. Z. 2021, "Ritual of Cutting Grain in Theban Temples: An Overview of the Concept of the Divine and Royal Fertility", *Journal of Association of Arab Universities for Tourism and Hospitality*, 20/4, 189-230.
- Onstine, S. 2010, "Gender and the Religion of Ancient Egypt", *Religion Compass*, 4/1, 1-11.
- Petrie, W. M. F. 1906, *The Religion of Ancient Egypt*, Archibald Constable, London.
- Pinch, G. 2019, *Mısır Mitolojisi: Eski Mısır Tanrıları, Tanrıçaları ve Mitleri*, E. Duru (çev.), Say Yayınları, İstanbul.
- Prell, S. 2009, "Der Nil, seine Überschwemmung und sein Kult in Ägypten", *Studien zur Altägyptischen Kultur*, 38, 211-257.
- Quirke, S. 2015, *Exploring Religion in Ancient Egypt*, Wiley Blackwell, United Kingdom.
- Rice, M. 2003, *Egypt's Making. The Origins of Ancient Egypt 5000–2000BC*, Routledge, New York.
- Ruiz, A. 2001, *The Spirit of Ancient Egypt*, Algora Publishing, New York.
- Said, R. 2013, *The River Nile: Geology, Hydrology and Utilization*, Pergamon Press, Tokyo.
- Sales, J. das C. 2012, "Divine Triads of Ancient Egypt", *Hathor: Studies of Egyptology*, 1, 115-135.
- Schlögl, H. A. 2019, *Eski Mısır: Kraliçe Kleopatra'nın İntiharına Dek Dört Bin Yıl*, F. Gürbüz-Gerhold (çev.), Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Silverman, D. P. 1991, "Divinity and Deities in Ancient Egypt", B. E. Shafer (ed.), *Religion in Ancient Egypt: Gods, Myths, and Personal Practice*, Ithaca, 7-87.
- Sullivan, R. 2001, "Deformity - A Modern Western Prejudice with Ancient Origins", *Proceedings of the Royal College of Physicians of Edinburgh*, 31, 262-266.
- Swetnam-Burland, M. 2009, "Egypt Embodied: The Vatican Nile", *American Journal of Archaeology*, 113, 439-457.
- Teeter, E. 2011, *Religion and Ritual in Ancient Egypt*, Cambridge University Press, New York.
- Tristant, Y.-Midant-Reynes, B. 2011, "The Predynastic Cultures of the Nile Delta", E. Teeter (ed.), *Before the Pyramids. The Origins of Egyptian Civilization*, Chicago, 45-54.
- Van de Mieroop, M. 2019, *Eski Mısır Tarihi*, A. O. Bozkurt (çev.), Homer Kitabevi, İstanbul.

- Vercoutter, J. 2016, *Eski Mısır*, E. Çaykara (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Vittozzi, G. C. 2017, “Androgyny and Fecundity: Some Features of the Aegyptiaca Around the Mediterranean”, *Journal of Ancient Egyptian Interconnections*, 15/1, 33-41.
- Wilfong, T. G. 2013, *Life, Death and Afterlife in Ancient Egypt: The Djehutymose Coffin in the Kelsey Museum of Archaeology*, Kelsey Museum Publication, Michigan.
- Wilkinson, T. 2010, *The Rise and Fall of Ancient Egypt*, Random House Publishing Group, New York.
- Wilkinson, R. H. 2016, *Eski Mısır'ın Bütün Tanrı ve Tanrıçaları*, A. F. Yıldırım (çev.), Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Yıldırım, E. 2019a, *Nil'in Tanrı Kralları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, E. 2019b, “Eski Mısır'daki Memfis Teolojisine Göre Yaratılış Anlayışı ve Tanrısal Hiyerarşinin Düzenlenmesi”, *Milel ve Nihal*, 18/2, 239-263.
- Yiğit, T. 2019, *Eski Mısır Tarihi*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

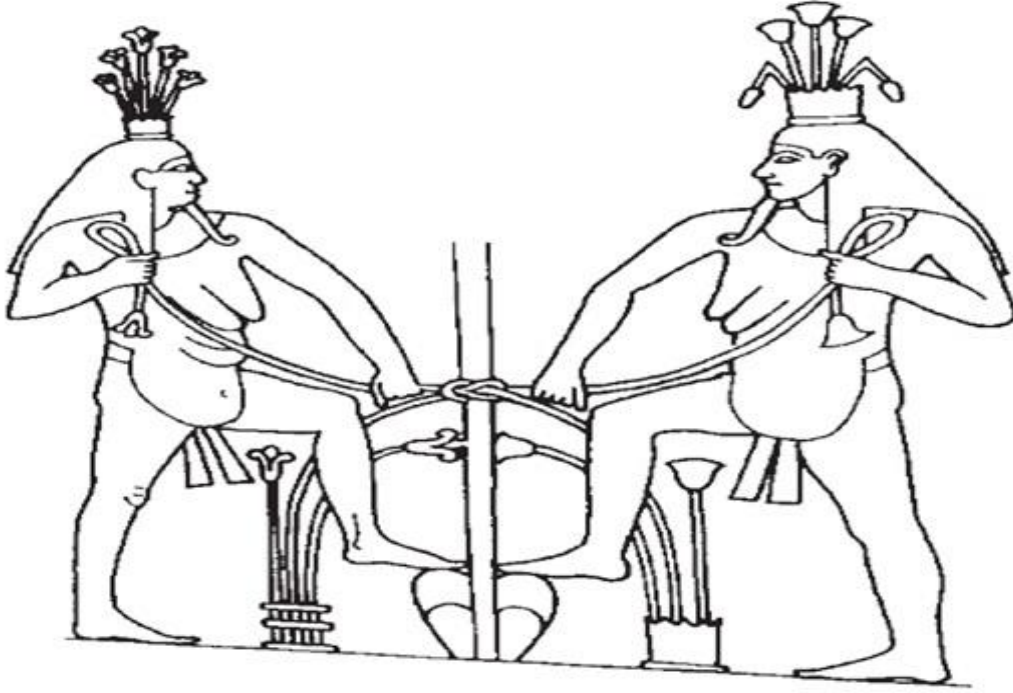
Res. 1: Tanrı Hapi (Ions 1988, 107 Above)

Res. 2: Diz çökmüş Nil sel figürleri (Hapi) olarak tasvir edilen Kuzey ve Güney eyaletler (Quirke 2015, 19, Fig. 1.5)

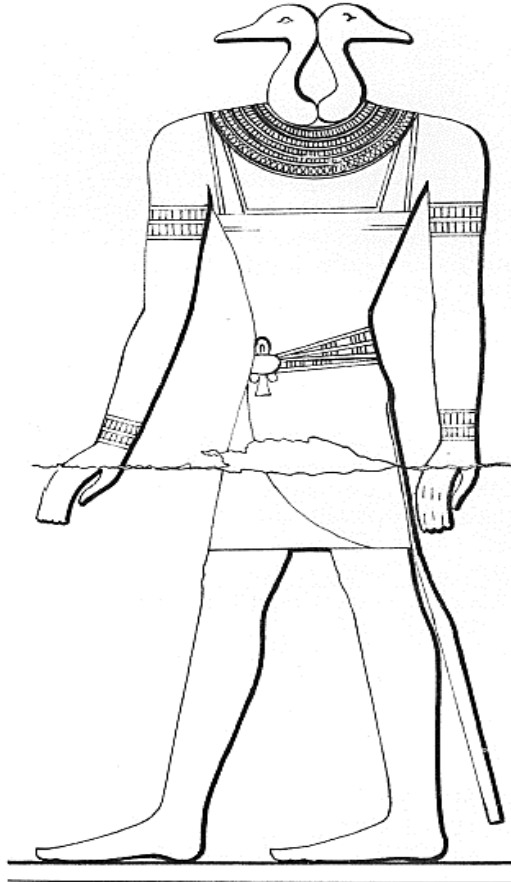

Res. 3: Çift Hapi tasvirleri (Wilkinson 2016, 107)

Çiz. 1: Çift Hapi tasvirleri

(soldaki figür Güney Nil tanrısı, sağdaki figür Kuzey Nil tanrısı (Hart 2005, 61))

Çiz. 2: Çift kaz başlı tanrı Hapi (El-Sawi 1983, 12, fig.1)

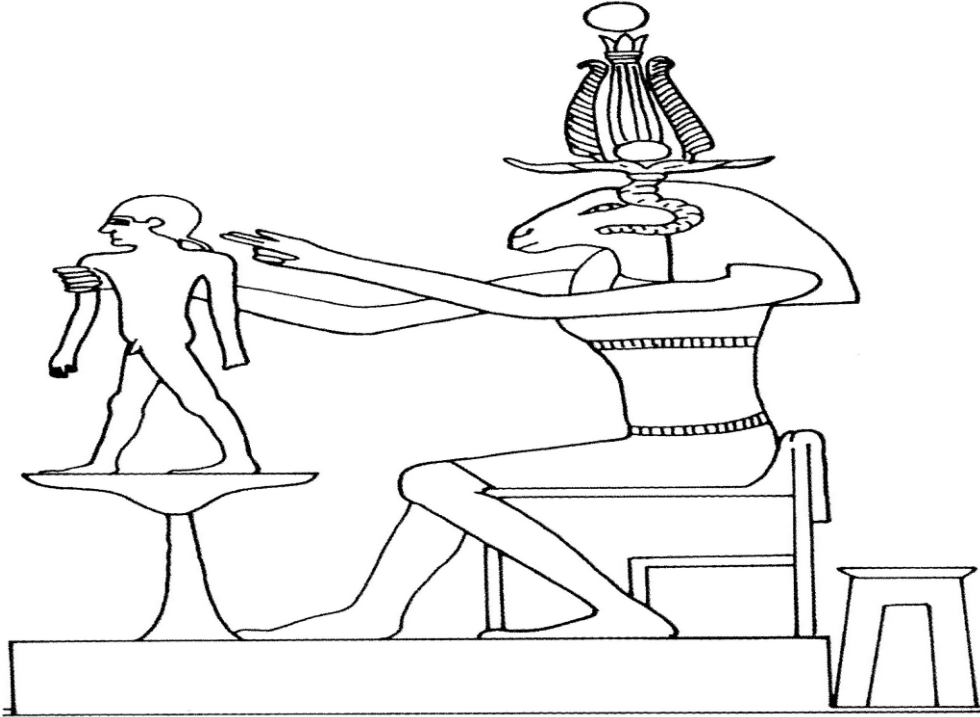
Çiz. 3: III. Ramses'in Tanrı Hapi ile hasat sahnesi (Nasr 2021, 215, fig.6)

Res. 4: Vatikan Müzesi'ndeki Nil Tanrısı heykeli (Swetnam-Burland 2009, 440, Fig. 1)

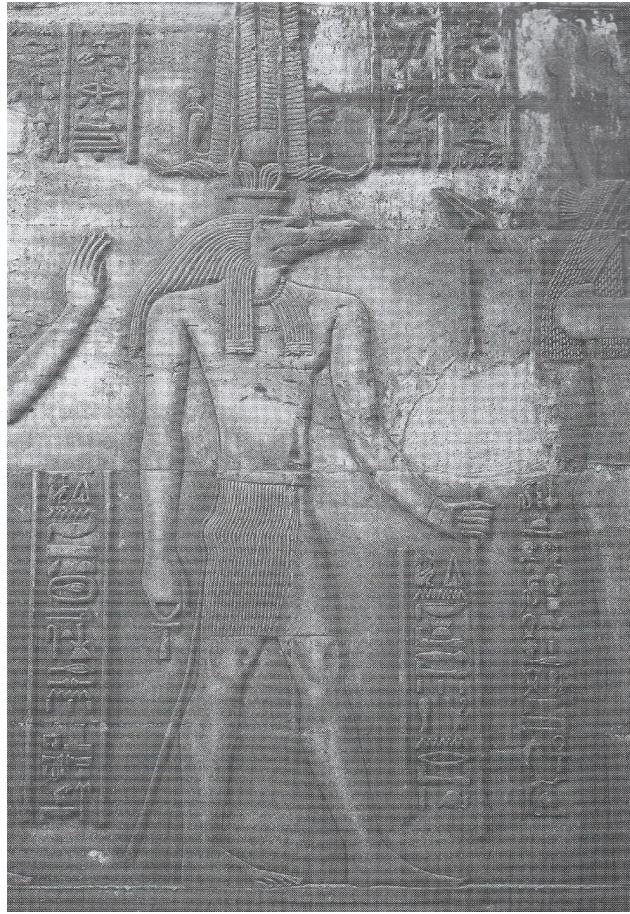
Res. 5: Tanrı Hapi Atur (Ions 1988, 108 Above)

Çiz. 4: Tanrı Hnum (Wilkinson 2016, 194)

Res. 6: Tanrı Sobek (Ions 1988, 94 Above)

Res. 7: Tanrı Sobek (Wilkinson 2016, 219)

Çiz. 5: Tanrıça Heket (Wilkinson 2016, 229 Sağda)

Res. 8: Tanrıça Satet (Wilkinson 2016, 165 Sağda)

Res. 9: Tanrıça Anuket (Wilkinson 2016, 138)